

LA FI DEL CENSAL: REDUCCIÓ DE L'INTERÈS O VAGA DE PENSIONS? (1750-1861)

ENRIC TELLO

RESUM

La reducció de l'interès del 5 % al 3 % ha estat considerada el principi de la fi dels censals. Però aquest argument no té en compte que la de 1750 va ser només l'última d'una sèrie de reduccions del for de censal, que també es produïren a Anglaterra, França o Castella, i que els primers símptomes de retracció de l'oferta de préstecs censals no apareixerien fins a la darrera del segle XVIII o principi del segle XIX. L'article proposa una explicació alternativa d'aquelles reduccions, que ajustaven l'interès a l'alça coetània del valor patrimonial de la terra i la minva de la rendibilitat del seu esmerç, i de la fi del censal a partir de l'impagament de pensions que es desencadenà a les acaballes del segle XVIII, juntament amb la vaga de delmes i rendes de la terra, quan s'havien esgotat, en bona part, les possibilitats d'expansió agrària del segle XVIII.

PARAULES CLAU

Censals, crèdit hipotecari, tipus d'interès nominal i real, valor patrimonial del sòl.

ABSTRACT

The reduction of interest rates from 5 % to 3 % in 1750 has been considered the beginning of the end of the Catalan mortgage loans called «censals». But this does not fit very well other facts: it was only the last of several previous reductions in the censal rate; the reductions had been very common in the kingdoms of England, France or Castilian, and the first symptoms of a general loan withdrawal from censal loans did not begin until the end of the 18th or the beginning of the 19th century. The article suggests an alternative explanation for the interest reductions as such, that helped to adjust the mortgage rates to the rising prices of land and the increase in its annual purchase value that diminished the profits on it. The failure of the mortgage system was triggered by the non-payment of the rates that started at the end of the century, together with the so called «tithes strike» and the non-payment of the land rents to the landlords by the peasants, when the agrarian growth of the 18th century came to an end.

KEY WORDS

Mortgage loans, nominal interest rate, real interest rate, year's purchase.

Temps enrere encara era habitual creure que a l'esfera del crèdit abans del naixement de la banca contemporània no hi havia res, o gairebé res. Una visió estàtica i condescendent de les societats agràries del passat les convertia mentalment en un món on la prevalença de les antigues lleis o sancions morals contra el préstec usurari hauria li-

mitat la circulació d'estalvis i deutes a meres transaccions interpersonals entre alguns benestants, mentre que la gran majoria només podria bellugar-se entre les urpes dels escanyapobres locals o el no-res. Malgrat que el crèdit rural i el funcionament dels mercats de la terra a l'Europa preindustrial són encara un dels aspectes menys coneguts per la historiografia, aquella imatge simplista i immòbil ja no s'aguanta per enlloc.

John Maynard Keynes escrigué el 1936, a contrapèl de les idees econòmiques del seu temps (i, altre cop, del nostre):

[...] A mi, hom em feu creure que l'actitud de l'Església medieval pel que fa al tipus d'interès era intrínsecament absurda, i que les subtils discussions encaminades a distingir el rendiment dels préstecs en diners del rendiment de les inversions actives eren mers intents jesuítics de trobar una escapatòria pràctica a una teoria poca-solta [...] Però ara lleigeixo aquests estudis com un esforç intel·lectual honest per tal de mantenir separat allò que la teoria clàssica ha barrejat d'una forma inextricablement confusa, és a dir, el tipus d'interès i l'eficiència marginal del capital.

Una de les raons que, segons Keynes, podia disparar l'interès del diner molt per sobre dels marges de benefici habituals a la producció real de béns i serveis era un mecanisme prou omnipresent en totes les societats agràries: «la fal·lera de posseir ter-ra, amb independència del seu rendiment».¹

ENTRE EL CRÈDIT I LA USURA: EL SISTEMA CENSALISTA

Potser de la mà heterodoxa de Keynes podem entendre millor el complex bastiment dels instruments de crèdit hipotecari que van estar vigents a Europa des de l'edat mitjana fins a la construcció, ja molt tardana, a final del segle XIX o començament del segle XX, d'una banca agrícola. Perquè ara sabem que les prescripcions contra la usura no van servir per aturar el desenvolupament de les xarxes de crèdit rural, sinó per conduir-les en una determinada forma i direcció. Tal com han explicat diversos estudiosos,² la resposta al desafiament posat per la il·legalitat o la il·legitimitat del pur interès d'un préstec en diners va consistir a perfilar diversos tipus de contracte que o bé fonien d'una manera indissociable l'interès i el principal en el retorn prefixat d'antuvi d'una quantitat manllevada, com ara en els deutoris i violaris, o bé, com en els censals, el convertien en una renda fixa, perpètua i transmissible en herència, que el prestatari s'obligava a satisfer indefinidament al prestador fins que no li retornés el capital del préstec.

1. J. M. KEYNES (1987), *La teoria general de l'ocupació, l'interès i el diner*, Barcelona, Edicions 62, Diputació de Barcelona, p. 292, 293 i 297. Keynes anomenava *clàssica* la teoria econòmica neoclàssica.

2. W. GRAMPP (1981), «The controversy over usury in the seventeenth century», *The Journal of European Economic History*, núm. 3, p. 671-695; B. CLAVERO (1984), *Usura: Del uso económico de la religión en la historia*, Madrid, Tecnos; G. POSTEL-VINAY (1998), *La terre et l'argent: L'agriculture et le crédit en France du XVIIIe au début du XXe siècle*, París, Albin Michel; P. HOFFMAN, G. POSTEL-VINAY i J. L. ROSENTHAL (2001), *Des marchés sans prix: Une économie politique du crédit à Paris, 1660-1870*, París, EHESS; L. FONTAINE (2001), «Antonio and Shylock: credit and trust in France, c. 1680 - c. 1780», *Economic History Review*, LIV, núm. 1, p. 39-57.

Si més no en teoria, amb aquell bastiment institucional un creditor que deixava diners a un prestatari podia escollir entre prefixar el termini de retorn o el cobrament d'un interès explícit, però no totes dues coses alhora. Tanmateix, la lletra del contracte de debitori (*obligación* en castellà, *obligation* en francès) només obligava el prestatari a retornar al prestador una determinada suma en una determinada data. No s'aclaria enlloc si aquella suma corresponia fil per randa a la quantitat rebuda prèviament en préstec o era superior incloent un interès implícit. Més que l'existència o la quantia de l'interès, la principal diferència estava en el fet que el debitori servia per establir préstecs a curt termini, d'uns mesos a uns quants anys, mentre que el censal (*censo consignativo* a Castella, *rente constituée* a França) podia durar generacions. Entre tots dos extrems, el violari (*vitalicio* en castellà, *rente viagère* en francès) establia el pagament d'una renda fixa anual del prestatari al prestador al llarg de la vida d'una persona concreta fixada en el contracte. Quan aquesta persona moria, s'extingia l'obligació contractual entre ambdues parts.³

El nom rebut pel pagament d'aquelles anualitats fixes —que en els censals era un interès simple sense cap amortització del préstec, mentre que els violaris fonien tots dos conceptes en un de sol— resultava prou expressiu de la seva conformació rendista: eren una «pensió», que gravava els béns dels prestataris i alimentava els ingressos dels prestadors. Els censataris només es podien alliberar del pagament de les pensions de censal amb el retorn del capital prestat, una operació que rebia altre cop un nom suggestiu: lluir o quitar el deute. Tots quatre contractes s'escripturaven davant notari i tenien la garantia d'un bé real tant si aquesta hipoteca era un immoble concret com la generalitat dels béns del patrimoni d'un prestatari avalat per fiadors. En teoria, el censal català diferia del *censo consignativo* castellà en el fet d'obligar el conjunt patrimonial en lloc d'un immoble concret. Però aquesta obligació general, avalada per fiadors, només predominava, de fet, en els patrimonis agraris compactes de les masies de la Catalunya Vella nord-oriental. Als espais parcel·laris molt més esmicolats de la Catalunya Nova, a l'oest i al sud del Llobregat, els censals s'acostumaven a contractar amb una clàusula d'«especial obligació» que hipotecava específicament una peça de terra o una casa concreta, sense necessitat de fiadors.

Aquell sistema de crèdit hipotecari, basat en el censal i complementat pels altres contractes, va estar vigent des de la baixa edat mitjana fins a la crisi de l'Antic Règim, i va perllongar la seva agonia amb modificacions substancials fins a la seva liquidació definitiva esdevinguda entre la nova llei hipotecària de 1861 i la dècada de 1880. Al llarg d'una vida tan llarga va mantenir dos trets característics: 1) una gran descentralització, que permetia canalitzar bilateralment estalvis i deutes mitjançant la xarxa de notaris que garantien les transaccions, i 2) una rígida regulació des del poder de la monarquia mitjançant la taxació del tipus d'interès nominal del censal (l'únic que, com hem vist, podia esmentar-se explícitament en un contracte públic).

3. L. FERRER (1983), «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4, p. 101-128; E. TELLO (1986), «La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària», *Recerques*, núm. 18, p. 47-71.

Ambdós aspectes estaven íntimament relacionats, la regulació per dalt i l'extrema descentralització per baix d'una relació creditícia que romania bilateral i privada.

UN MERCAT SENSE PREU? LA REGULACIÓ DE L'INTERÈS CENSAL

Els estats fixaven l'interès màxim dels censals per diverses raons. En primer lloc, per garantir-se a ells mateixos un fàcil accés a l'estalvi privat mitjançant l'oferta, en moments d'apressament, d'una remuneració superior als prestadors. Moderant el for del censal, també cercaven, en segon lloc, protegir els grans patrimonis nobiliaris balafiadors dels efectes de l'endeutament amb creditors plebeus. A la vegada, com ja va observar Keynes, aquella moderació de l'interès contribuïa a alleujar la situació econòmica dels estaments no privilegiats, que eren els que, al capdavall, satisfien tributs a la monarquia i rendes feudals als senyors. D'aquesta manera, el poder públic marcava una mena de línia de flotació al magma descentralitzat de les transaccions creditícies privades davant notari i contribuïa a donar seguretat i confiança a les parts contractants. El control de la relació entre el principal i la pensió dels censals, que durant molts segles esdevingué el contracte clau predominant, establia una regulació en cascada de tot el sistema de crèdit de l'Antic Règim que proporcionava liquiditat a una circulació bilateral d'estalvis i deutes sense permetre la creació i multiplicació de diner bancari. La combinació d'una extraordinària descentralització i privacitat amb una dràstica regulació monàrquica per dalt evoca l'argument de Karl Polanyi sobre el paper de l'Estat en el desenvolupament dels mercats de factors: de la terra, del treball i, també, del capital.⁴

A les economies rurals preindustrials on el diner metàl·lic sempre era escàs, al llarg del cicle agrícola anual la majoria de les compravendes de poca entitat donaven lloc a la circulació de deutes en lloc d'efectiu. Tenir botiga oberta o fer de venedor ambulat volia dir, inevitablement, fer de creditor dels clients.⁵ L'any 1824 a l'inventari *post mortem* d'un llinatge d'hisendats gironins es podia trobar 676 lliures que els Vidal d'Aiguaviva devien —per exemple— a ca l'apotecari, a l'adroguer, al botiguer de teles, al coure, al xocolater i al revenedor. També devien 808 lliures al sabater, al mestre de cases, al ferrer, al manyà i al carreter per diverses feines fetes, 327 lliures de blat, oli, vi o altres aliments deixats, 952 lliures de soldades endarrerides, 460 lliures per serveis d'advocat o notaria pendants i 13 lliures per serveis religiosos.⁶ Però en el transcurs de l'any hi havia algunes transaccions clau que calia fer en metàl·lic: el pagament de les terces del cadastre o altres impostos en primer lloc. També hi havia certs moments en què a les zones rurals, pocs o molts, gairebé tothom tocava diners: la recol·lecció i venda del blat, l'oli o el vi. L'obtenció de diner mitjançant la venda dels principals productes agrícoles,

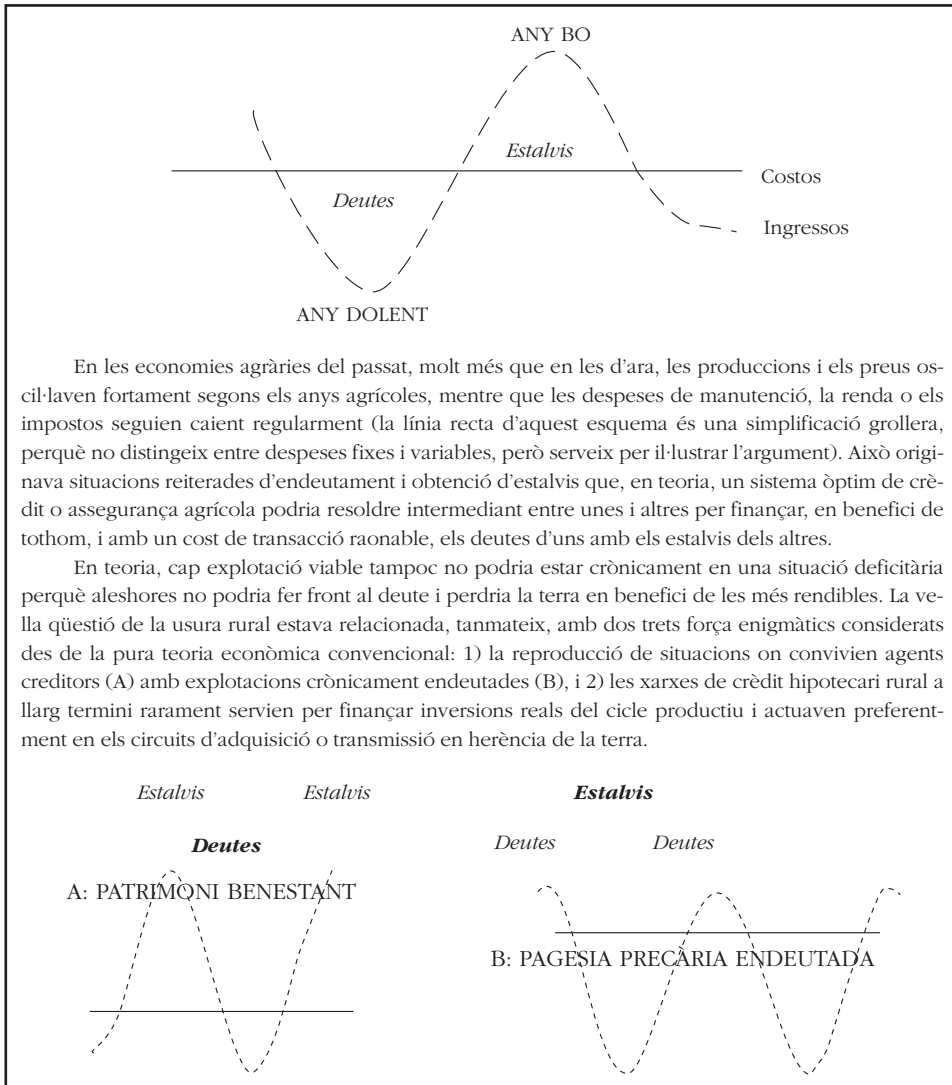
4. K. POLANYI (1989), *La gran transformació: Crítica del liberalisme econòmic*, Madrid, La Piqueta. La guerra va forçar moltes monarquies absolutes europees a consolidar i modernitzar el deute públic, i de retruc tot el sistema de crèdit, segons S. R. EPSTEIN (2000), *Freedom and growth: The rise of states and markets in Europe, 1300-1750*, Londres, Routledge, p. 24-25.

5. L. FONTAINE (1993), *Histoire du colportage en Europe, XVI-XIXe siècle*, París, Albin Michel; L. FONTAINE (ed.) (1997), *Des personnes aux institutions; réseaux du crédit du XVIIe au XXe siècle en Europe*, Louvain-la-Neuve, Bruylant-Academia.

6. R. CONGOST (1990), *Els propietaris i els altres: La regió de Girona, 1768-1862*, Vic, Eumo, p. 96.

immediatament després de la collita, estava sincronitzada amb el pagament en metàl·lic dels impostos, drets feudals, rendes de la terra, interessos de censals, salaris anuals o els comptes pendents a les botigues i obradors per la compra al detall d'objectes de tota mena. La sincronització d'aquells pagaments clau feia canviar de mans el poc diner efectiu en circulació i saldava totalment o en part els deutes de la resta de l'any.

FIGURA 1
L'ENDEUTAMENT I EL RECURS AL CRÈDIT:
UNA NECESSITAT DE LES ECONOMIES RURALS

Sincronitzar en uns pocs dies el moviment de la major part del diner que circulava a les zones rurals podia aportar certa liquiditat pel pagament de béns corrents, tributs i rendes habituals, o salaris ocasionals. Però les economies familiars pageses havien de resoldre encara dos problemes addicionals de cycle més llarg: 1) les situacions d'endeutament generades per les fortíssimes oscil·lacions d'any en any de les produccions i els preus agrícoles, mentre que les despeses de manutenció i els impostos seguien caient regularment, i 2) l'adquisició i transmissió en herència de béns d'inversió, com ara el bestiar de treball, els edificis o la mateixa terra (figura 1).

Aquest segon problema el compartien, és clar, amb els llinatges d'hisendats, patricis i nobles. Tots els pagaments a la menuda abans enumerats, que una família benestant com ara els Vidal d'Aiguaviva tenia pendents en el moment de fer inventari, només representaven un 19 % del deute familiar. L'altre 81 % eren deutoris (8 %), préstecs en diner «deixats graciosament» (19 %), censos emfitèutics endarrerits (1 %) i —encara l'any 1824— censals (52,9 %). Durant molts segles, el paper del sistema censalista no va ser finançar a curt termini el cycle productiu de les explotacions agràries, sinó la reproducció intergeneracional a llarg termini dels seus patrimonis. Adquirir terres i cases, traspasar-les en herència: aquesta era la funció primordial del sistema de crèdit hipotecari de l'Antic Règim a les comarques rurals on residia la majoria de la població. També era allà on un innocent contracte de préstec hipotecari sense termini fix de retorn i amb l'interès nominal taxat podia funcionar de vegades, en determinades circumstàncies, com una forma d'explotació a través del crèdit, qualificable d'usurària en un sentit econòmic i no moralitzant del terme.

Ens podem representar el magma de transaccions creditícies bilaterals que prenen la forma de censals —i, secundàriament, deutoris, violaris o altres contractes— com una mena d'iceberg. El tipus d'interès censual regulat per la monarquia seria la seva línia de flotació. Per sobre la línia hi havia un determinat nombre de transaccions que aconseguien obtenir, via censals, una font de crèdit raonablement barata, perquè el tipus de benefici de l'operació que finançaven era netament superior a l'interès taxat. La major part de les operacions comercials de certa envergadura estarien en aquest supòsit.⁷ És significatiu que entre 1740 i 1789 l'interès de les lletres de canvi que finançaven els grans intercanvis comercials entre París i Londres oscil·lesin sempre al voltant del mateix índex fixat per la monarquia francesa per a les *rentes constituïdes*: el 5 %, el mateix for que tenien els censals a la Corona d'Aragó fins al 1750.⁸

7. A la Catalunya del segle XVIII, Pierre Vilar ha xifrat el benefici normal de les operacions comercials a l'engròs entre un 9 % i un 11 %: P. VILAR (1968), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. IV, Barcelona, Edicions 62, p. 454, 455 i 625. En la seva monografia sobre la Companyia Nova de Gibraltar observa, però, que a les acaballes del segle XVIII Feliu de la Peña considerava desfavorable qualsevol interès d'un préstec superior al 3 %, i inacceptable qualsevol que superés el 5% (P. VILAR, 1962), *Le manuel de la Companyia Nova de Gibraltar, 1709-1723*, París, p. 95).

8. G. POSTEL-VINAY, *La terre et l'argent...*, p. 89.

Tanmateix, per sota la línia de flotació establerta per a la pensió del censal restava una part considerable de l'iceberg, amb unes transaccions creditícies, les expectatives de guany de les quals difícilment podien superar o, fins i tot, igualar el tipus d'interès legal. Aquesta segmentació jeràrquica del mercat de capitals és un requisit fonamental per entendre el problema de la usura, aquella figura tan omnipresent en els relats del món rural preindustrial com evanescent en els documents que han arribat fins a nosaltres. Per enfocar-la amb sentit econòmic, la qüestió central de la usura és aquesta: podia existir i reproduir-se una demanda de préstecs a un interès que igualés o superés el tipus de benefici de l'activitat per a la qual es destinava?

ENTRE ELS MERCATS DELS PRODUCTES, DE LA TERRA I DEL DINER

L'economista indi Amit Bhaduri ha elaborat un model teòric que ofereix una resposta afirmativa, sempre que es donessin les condicions següents: 1) que hi hagués molts petits productors pagesos que ingressessin cada any als mercats de productes en una situació de comercialització forçada, perquè les obligacions tributàries i els deutes ja contrets els obligaven a vendre sistemàticament a l'estació de preus baixos posterior a la collita;⁹ 2) la comercialització forçada al mercat de productes els conduïa a un endeutament crònic al mercat de crèdit, on els tipus d'interès fixats resultaven onerosos en relació amb el guany net real de la seva activitat (si és que n'hi havia); 3) la roda de deutes conduïa a l'acumulació d'endarreriments en el pagament d'interessos —aquells ròssecs omnipresents en les comptabilitats dels creditors—, i la morositat portava finalment a l'execució sota formes molt diverses dels béns reals hipotecats; 4) la hipoteca minusvalorava sistemàticament el valor actualitzat dels béns immobles que garantien el préstec i, amb l'execució i venda, el prestador n'obtenia substancioses plusvàlues, i 5) el cercle es tancava amb l'adquisició a crèdit d'aquelles mateixes terres o cases per algun altre pagès, que les havia d'hipotecar de nou.¹⁰

Hi ha un supòsit fonamental perquè aquell encadenament circular entre els mercats de béns, terres i crèdit esdevingués un sistema coherent i reproduïble: l'existència d'una asimetria en la valoració de la terra per part dels petits pagesos atrapats en la teranyina dels deutes, a un cantó, i pels prestadors, a l'altre. És a dir, el

9. A. BHADURI (1987), *La estructura económica de la agricultura atrasada*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica; A. BHADURI (1999), *On the border of economic theory and history*, Oxford, Oxford University Press. Vegeu també M. AYMARD (1983), «Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie?», *Annales ESC*, núm. 6, p. 1392-1410; E. TELLO (1990), «Vendre per pagar. La comercialització forçada a l'Urgell i la Segarra al final del segle XVIII», *Recerques*, núm. 23, p. 139-160.

10. La càrrega de la hipoteca reduïa el valor de mercat de la terra i dificultava al pagès endeutat vendre'n una part per obtenir en propi profit els guanys de capital inherents a la seva apreciació com a actiu. De fet, només el prestador podia posar-la altre cop al mercat lliure de càrregues, després d'haver-la obtingut a preu de saldo.

mercat de la terra estava fortament segmentat. Tal com va observar l'economista rus Txaiànov, per a un petit pagès la terra sempre era quelcom més fonamental que una simple inversió alternativa a d'altres.¹¹ Voluntàriament només la vendria a un preu tan alt que equivaldria, de fet, a l'oportunitat d'esdevenir rendista.¹² Per sota d'això, únicament ho faria en situació desesperada, i pel mateix motiu estaria disposat a endeutar-se fins al coll per adquirir-la o mantenir-la en propietat encara que fos amb unes condicions que el mateix prestador que li concedia la hipoteca mai no hauria acceptat per a ell mateix.

Malgrat que l'estudi històric dels mercats i preus de la terra en part encara estigui per fer, sabem que sovint el preu per hectàrea era inversament proporcional a la mida de la unitat territorial venuda.¹³ Força testimonis escrits expressaven amb prou claredat l'altíssima valoració que la terra adquiria en un context on era, a la vegada, el bé més bàsic i preuat. En el seu *Informe sobre la Ley Agraria* de 1795, Gaspar de Jovellanos observava que «nadie enajena sus tierras sino en extrema necesidad, porque nadie tiene esperanza de volver á adquirirlas» i «nadie compra sino en el caso extremo de asegurar una parte de su fortuna, porque ningún otro estímulo puede mover á comprar lo que cuesta mucho y rinde poco».¹⁴ És el que diria Keynes prop d'un segle i mig després. La propietat del sòl adquiria en aquell context una elevada prima de liquiditat, que prenia la forma d'elevats tipus d'interès sobre les hipoteques. «Aquells tipus d'interès tan elevats, que de vegades ultrapassen el rendiment net probable que es deriva del conreu de la terra, han estat un tret familiar de moltes economies agrícoles.»¹⁵

No es tracta que els censals o els debitoris fossin usuraris en ells mateixos, considerats contractualment. La qüestió està en com i per a què es feien servir uns contractes que, com la mateixa emfiteusi amb la qual el censal cercava mimetitzar-se, podien donar forma jurídica a realitats econòmiques molt diferents. Només entendrem bé aquells mecanismes de crèdit hipotecari si els relacionem amb el funcionament del mercat de la terra. Mirem-ho del cantó dels prestadors que dis-

11. A. V. CHAYANOV (1974), *La organización de la unidad económica campesina*, Buenos Aires, Ediciones Nueva Visión, p. 277-284.

12. A. BHADURI, *La estructura económica...*, p. 104-105.

13. OFFER (1991), «Farm tenure and land values in England, c. 1750-1950», *The Economic History Review*, 2a sèrie, núm. XLIV, p. 1-20; A. SABIO (1996), *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa (1850-1930)*, Madrid, Servicio de Estudios del Banco de España, p. 136. De fet, això encara passa ara, en certa mesura: J. M. SUMPISI (1986), «El mercado de la tierra y la reforma de las estructuras agrarias», *Agricultura y Sociedad*, núm. 41, p. 21.

14. G. M. de JOVELLANOS, *Informe sobre la Ley Agraria (1795)*, Madrid, Edición de Materiales, 1968, p. 85-86.

15. KEYNES, *La teoría general...*, p. 209. I afegia: «Les lleis sobre la usura han estat dirigides principalment contra aquesta mena d'impediments; i amb raó, perquè [...] la competència d'un elevat tipus d'interès sobre les hipoteques pot molt bé haver tingut el mateix efecte a retardar el creixement de la riquesa procedent de la inversió corrent en béns de capital produïts de bell nou, que el que han tingut els elevats tipus d'interès sobre els deutes a llarg termini en temps més recents.»

posaven d'estalvis líquids i es movien a cavall dels dos mercats, de la terra i el diner. Cada cop que l'endarreriment en el pagament de les pensions d'un dels seus censataris insolvents conduïa a l'execució del seu immoble hipotecat, estaven al bell mig d'aquesta disjuntiva: o mantenir-ne la propietat i obtenir-ne una renda (tant si passaven a explotar-la directament com si la cedien a algú altre amb un contracte d'arrendament) o bé aprofitar les plusvàlues que podien aconseguir venent-la de nou a un comprador que, per adquirir-la, hauria de carregar-la amb un nou censal.

LA RODA DELS DEUTES: CENSALS, DEBITORIS I VENDES A CARTA DE GRÀCIA

Atès que l'autèntic interès del censalista era la renda líquida que en resultés finalment, la roda censal → terra → censal també podia donar lloc a altres variants que aprofitaven la plasticitat contractual dels diversos instruments legals de préstec a la seva disposició (per exemple: debitori → censal → debitori; debitori → censal → terra, etc.). En els debitoris, l'interès, si n'hi havia, quedava camuflat en la quantitat total que s'havia de retornar. La mera junció debitori → censal podia oferir una forma airosa d'imposar interessos superiors al for de censal. Però el contracte que semblava més fet a mida per a aquella funció estava, per dir-ho així, a mig camí entre la relació creditícia i el mercat de béns immobles: la venda a carta de gràcia o *amb pacte de retro* (coneguda als regnes de Castella com a *retroventa*).¹⁶

Sobre el paper no era altra cosa que una compravenda amb dret de retracte, pel qual el venedor podia recuperar fins a un determinat termini la cosa venuda satisfent el mateix import que havia pagat el comprador. En canvi del dret de retracte mantingut pel venedor, el preu de la venda a carta de gràcia era menor, i aquella diferència amb el preu complet de mercat constituïa el valor del dret d'exercir la compravenda. El comprador podia transformar una venda a carta de gràcia en venda definitiva adquirint el dret de retracte, que el venedor també podia traspassar a una tercera persona. A primer cop d'ull semblaria un contracte força avantatjós per al venedor. Però la seva autèntica naturalesa es posa de manifest quan el motiu de vendre a carta de gràcia s'havia originat en una situació prèvia d'endeutament i insolvència. Aleshores, podia esdevenir una fórmula molt plàstica per adquirir o executar béns reals a un preu inferior al de mercat, emmascarant interessos abusius i sucoses plusvàlues. En un minuciós estudi de la família Torelló d'Igualada, Pere Pascual ha trobat aquesta anotació en els comptes del patrimoni feta per un fill capellà l'any 1785, quan l'interès legal dels censals feia trenta-cinc anys que estava reduït

16. FERRER, «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages», p. 115-128; P. del POZO (1993), *La venda a carta de gràcia en el dret civil de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya; E. TELLO (1995), *Cervera i la Segarra al segle XVIII: En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Lleida, Pagès Editors, p. 184, 197, 237, 261, 372, 420, 467 i 495.

al 3 %: «feta la ley està feta la trampa [...]. Agoviat nostre pare no reparà en pendrer al usuré Monconill mil lliures que solament li vulgué prestar al interès del 5 per 100», i «per tal de no contravenir la lley [...], el préstec es camuflà sota una venda a carta de gràcia.»¹⁷

Qualsevol forma d'explotació usurària a través del crèdit hipotecari consistia en la minusvaloració de l'immoble hipotecat, i la combinació dels censals amb vendes a carta de gràcia hi anava com anell al dit. En els seus *Discursos políticos sobre los estragos que causan los censos*, publicats el 1766, Vizcaíno Pérez posava el dit a la nafra: «no causa menos violencia creer que los censos son ventas [...], viendo que para 300 ducados que hayan de dar para socorrer la necesidad de quien los toma, ha de obligar mil de hacienda, cuando en el contrato de compra verdadero, con dar una heredad que valiese los 300 ducados salía de su ahogo. [...] Yo, a la verdad, no encuentro donde está la equidad de este contrato.»¹⁸ A diferència del petit pagès, per al prestador la terra només era un mitjà per obtenir més diner. No li interessaven les terres com a tals, sinó treure partit de les minusvàlues i plusvàlues que es formaven en la roda dels deutes entre el mercat de la terra i del diner. En lloc de tancar directament la roda venent a censal la terra obtinguda d'un prestatari insolvent, el censalista podia anar directament al gra forçant-lo a vendre a carta de gràcia una part de fruits de la mateixa parcel·la que el censatari seguiria explotant atrapat en la teranyina de deutes impagables. El contracte de venda amb *pacte de retro* no obligava que la cosa venuda fos necessàriament un bé real. Quan la morositat afectava comuns o universitats de pobles sencers, aquella fórmula donava lloc a la imposició sobre tots els habitants del municipi de veritables redelmes, que duraven generacions.

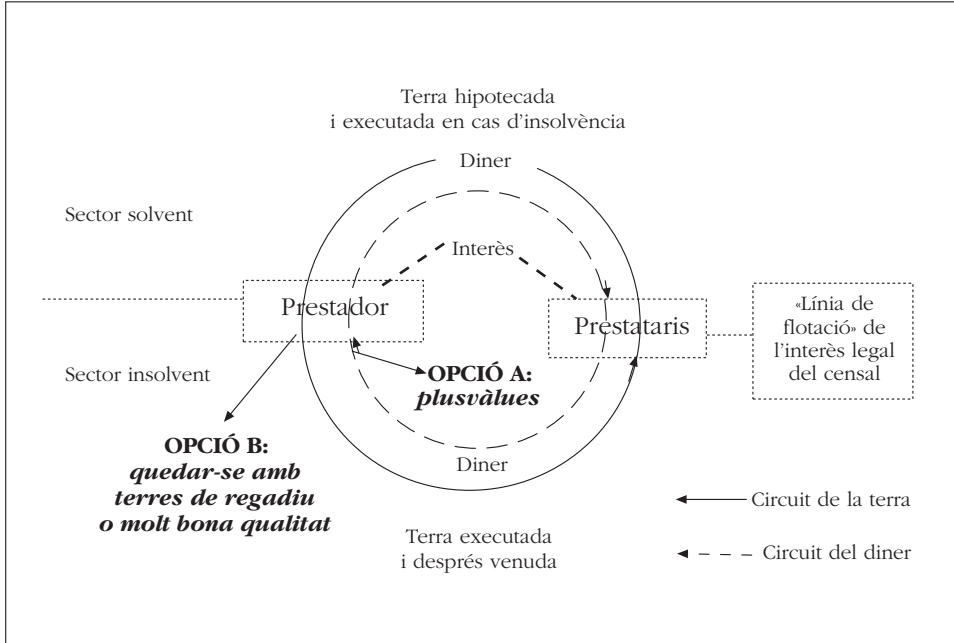
Val la pena adonar-se que a cada nou gir de la roda de deutes i terres els censalistes tenien a les seves mans l'opció de quedar-se amb les parcel·les dels seus censataris morosos, si consideraven que la renda líquida que podien obtenir explotant-les directament, o arrendant-les, compensava amb escreix perdre l'oportunitat de realitzar la corresponent plusvàlua venent-la i col·locant l'import en un nou censal. De fet, ho feien tot sovint (figura 2).

Per aquest camí els prestadors podien acumular interessants patrimonis adquirits en condicions molt avantatjoses mercès a la sistemàtica minusvaloració dels béns hipotecats. Estudiant la comptabilitat d'una família de notaris, Pierre Vilar va observar que a través dels préstecs censals van aconseguir apropiar-se d'una part

17. P. PASCUAL (2000), *Els Torelló: Una família igualadina d'advocats i propietaris*, vol. 1, *Liberalisme, conservadurisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona, Fundació Vives i Casajuana, p. 96.

18. Citat per J. L. PEREIRA (1995), *El préstamo hipotecario en el Antiguo Régimen: Los censos al quitar*, Salamanca, Universidad de Cádiz, p. 56. José Luis Pereira comprova la sistemàtica minusvaloració dels béns consignats contrastant el principal del préstec amb el valor de la hipoteca d'una sèrie de censos entre 1630 i 1793 (vegeu també les p. 209-213).

FIGURA 2
RODA DE DEUTES I SELECCIÓ DE LES TERRES MÉS BONES

Font: elaboració pròpia.

considerable de l'horta de la vila de Tàrraga, i el mateix feren els preveres de l'església de Cervera al segle XVIII.¹⁹

L'ESGLÉSIA COM A INSTITUCIÓ DE CRÈDIT

Hisendats rurals i patricis urbans eren oferents habituals de les xarxes de crèdit hipotecari censalista, malgrat que de vegades també es poguessin trobar en la condició de demandants. Però l'epicentre de la teranyina censalista de l'Antic Règim l'ocupaven, sense cap mena de dubte, les institucions eclesiàstiques. A mitjan segle XVIII, el cadastre d'Ensenada va avaluar en 38,3 milions de rals les rendes dels censals de la Corona de Castella, una xifra equivalent al 13 % de totes les rendes senyorials, delmes, rendes de la terra i lloguers urbans, i al 3 % del producte agrari brut estimat en 1.296 milions de rals. Capitalitzades a un interès mitjà del 2,5 %, correspondrien a un capital de 1.532 milions de rals col·locats en censos consignatius. Afegint-hi les províncies exemptes de cadastre i els censals de la Corona d'Aragó, estimacions de l'època situaven la renda censal global en 68,4 milions de rals que

19. P. VILAR (1973), «L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga», *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, p. 11-42; E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII...*, p. 83-271 i 472-494.

correspondrien a un principal de 2.880 milions de rals. El 73 % de la renda censual castellana de 1750-1753 inclosa en el cadastre d'Ensenada era a mans de les institucions eclesiàstiques o de preveres particulars.²⁰

Els patrimonis dels beneficis eclesiàstics, on els hisendats rurals acostumaven a col·locar els seus fills cabalers dotant-los amb rendes censals a compte del patrimoni de l'hereu, esdevingueren durant molt temps una de les fonts principals de liquiditat on s'adreçava la majoria dels demandants de crèdit hipotecari rural. Entre altres funcions desenvolupades per l'Església de l'Antic Règim, hi havia la d'actuar com una mena de caixa d'estalvis rural. La mateixa creació laica de beneficis parroquials o capellanies ha estat interpretada, si més no en part, com una estratègia dels sectors socials més benestants per assegurar la seva reproducció a llarg termini, ja que els garantia un accés privilegiat a la institució més solvent en els mercats locals de crèdit rural.²¹

La centralitat de l'Església en l'espessa teranyina dels censals no exclouïa que, molt abans de la crisi terminal d'aquell sistema hipotecari, altres agents enriquits en l'esfera mercantil s'introduïssin com a creditors a les xarxes del crèdit rural. Al País Valencià, l'anomenat *procés de penetració* en la possessió de les hortes per un nodrit sector de nous rendistes urbans i algunes institucions eclesiàstiques va estar estretament relacionat amb l'onerosa hipoteca censalista heretada d'èpoques anteriors. De 1720 en endavant, moltes rendes creditícies valencianes es transformaren en propietat de la terra, i així es va formar una nova classe rendista que cedia en arrendament l'explotació d'hortes i marjals.²²

20. P. VILAR (1970), «Estructures de la societat espanyola cap a 1750», *Recerques*, núm. 1, p. 13; R. ROBLEDO, «El crédito de los privilegiados durante la crisis del Antiguo Régimen», a B. YUN (ed.) (1991), *Estudios sobre capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla (siglos XIX y XX)*, Salamanca, Junta de Castilla y León, p. 239.

21. L. FERRER (1986), «L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII i XIX», *Recerques*, núm. 18, p. 16-22; L. FERRER (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 625-646; P. FATJÓ (1990), «Las haciendas eclesiásticas en la Catalunya del XVIII», a *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*, vol. 1, Cervera, UNED, p. 138-139; C. SALAZAR (1990), «Misses i censals: les formes materials de la vida religiosa en una parròquia rural de l'Antic Règim», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8, p. 41-56; E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII...*, p. 142-271; PEREIRA, *El préstamo hipotecario en el Antiguo Régimen...*, p. 184-197.

22. P. RUIZ (1981), *Señores y propietarios: Cambio social en el sur del País Valenciano, 1650-1850*, València, Institució Alfons el Magnànim, p. 307-403; P. RUIZ (1989) «La agricultura valenciana en el siglo XVIII», a Antonio Miguel BERNAL *et al.*, *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII*, Madrid, Ministerio de Agricultura, p. 99-132; J. MILLÁN (1984), *Rentistas y campesinos: Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840*, Alicante, Instituto Juan Gil-Albert, p. 206-235; (1986), «Agricultura intensiva i explotació camperola: desenvolupament agrari i estructura de classes al regadiu valencià, segles XVII-XIX», a N. SALES *et al.*, *Terra, treball i propietat*, Barcelona, Crítica, p. 112-148; (1991), «Gran propiedad y pequeña explotación en el desarrollo del capitalismo agrario valenciano. El Bajo Segura, 1800-1850», a P. SAAVEDRA i R. VILLARES (ed.), *Señores y*

ENTRE EL BENEFICI I L'INTERÈS: LA PROPIETAT DE LA TERRA

L'acumulació de la propietat de les hortes mercès a l'endeutament dels petits pagesos i hortolans, feta selectivament als perímetres regats de les viles catalanes o a gran escala a les hortes valencianes, expressa amb claredat que els prestadors aprofitaven la seva situació a cavall entre els mercats del crèdit i la terra per aconseguir les parcel·les que tenien associada una alta renda diferencial: aquelles que, per la seva qualitat i situació, podien proporcionar ingressos més alts que la mitjana explotant-les directament o arrendant-les. Per la mateixa raó, els censalistes tendrien ben sovint a desentendre's de la propietat de les parcel·les de menor qualitat o dels espais agraris marginals, que preferirien lliurar a petits pagesos endeutats en canvi d'una pensió de censal. Això és el que argumentava un prevere de Cervera l'any 1776, en una carta adreçada al bisbe en la qual li demanava permís per vendre una vinya i dues cases d'una fundació pia:

[...] vendidas las dos casas al público subhasto se aumentaría el dote [...], pues de la casa alquilada en pública almoneda se sacan sólo treinta y seis libras, y cinco sueldos, y de éstas [...] deberían defalcarse catastro, quistia y censos, y la pensión de mortisación,²³ sin contar las obras que necesariamente deben hazerse todos los años en las casas, y vendido en pública almoneda se crehe se sacarían mil y quinientas libras de capital, que empleados a censo redimible reditúan anualmente quarenta y cinco libras libres de todos pechos. Del mismo modo la viña, á más de expuesta a las malas cosechas, importa la manutención de un plantío, el haberse de componer las sepas, replantarse árboles, y otros gastos; y haverse de sacar del usufructo de ella el catastro, quistias, censos y mortización; y *vendida dicha viña a público subhasto, y empleado el dinero a censo, resultaría para la fundación mayor utilidad que lo que da la misma viña.*²⁴

campesinos en la península Ibérica: Siglos XVIII-XX, vol. II, Barcelona, Crítica, p. 7-33; (1999) *El poder de la tierra: La sociedad agraria del Bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*, Alacant, Institut Juan Gil-Albert, p. 17-74; J. MILLÁN i S. CALATAYUD (1992), «Formas de explotación y mercados de trabajo en la agricultura valenciana de regadío (1800-1930)», a R. GARRABOU (coord.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid, Ministerio de Agricultura, p. 325-379; F. ANDRÉS ROBRES (1987), *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano, 1600-1810*, València, Edicions Alfons el Magnànim, p. 33-110; T. PERIS ALBENTOSA (1989), *Propiedad y cambio social: Alzira, 1465-1768*, València, Diputació de València, p. 151-253; J. SERRANO (1995), *De patricis a burgesos: Les transformacions d'una oligarquia terratinent (Elx, 1600-1855)*, Alacant, Institut Juan Gil-Albert, p. 145-200; J. R. MÓDESTO ALAPONT (1998), *A ús i costum de bon llaurador: L'arrendament de terres a l'Horta de València, 1780-1860*, València, Afers.

23. Es refereix a la hipoteca censal que gravava aquells immobles, la pensió de la qual calia pagar al convent de Sant Agustí de la mateixa ciutat. Els censos emfitèutics corresponien al domini directe d'un altre benefici eclesiàstic, i la quèstia era a Cervera una càrrega fiscal del municipi. El sistema predominant a la zona era el cultiu associat de vinya clara amb bancals alterns de cereal i ametllers o altres arbres als marges.

24. L'èmfasi és meu. Citat a E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII...*, p. 243.

Aquell capellà cerverí estimava en un 2,4 % el rendiment brut, abans d'impostos, del lloguer d'unes cases el valor actualitzat de les quals proporcionava l'any 1776 un interès del 3 %, net i lliure d'impostos, si es col·locava a censal. El text deixa ben palesa l'alternativa entre les opcions A o B que esmentàvem en la figura 2: o retenir en propietat les terres executades als prestataris insolvents, per explotar-les directament o arrendar-les, o bé revendre-les per obtenir les plusvàlues de la seva revaloració com a actiu reconvertit de nou en censal. També expressa amb claredat que la utilitat comparada, és a dir, la relació entre interès i benefici, era el criteri d'elecció entre les dues.

Llorenç Ferrer ha reconstruït la inversió en la compra de terres i la creació de censals feta per la comunitat de preveres de la seu episcopal de Manresa entre 1701 i 1875, i amb aquestes dades podem resseguir l'evolució a llarg termini de les seves preferències per una o altra forma d'esmerçar el patrimoni. Abans i durant la guerra de Successió, el capital invertit en censals era unes quaranta vegades superior al valor de les seves masies. Després del conflicte, van desenvolupar una política d'adquisició de terres, que en el quinquenni 1741-1745 va assolir una cinquena part del valor patrimonial, la màxima proporció de tota la sèrie. Dues tercers parts d'aquella inversió en terres procedia de la desinversió simultània en censals, i la resta eren noves fundacions. Entre 1716 i 1740 la renda anual procedent de pensions de censal va davallar de les deu mil lliures ingressades durant el quinquenni de 1726-1730 a unes vuit mil el 1740.

En lloc d'estimular-la, la reducció de la taxa d'interès dels censals del 5 % al 3 % dictada el 1750 va invertir dràsticament la preferència per la terra dels preveres de Manresa en l'esmerç del seu patrimoni. Els principals ajustos davant la reducció foren l'increment del capital censal i la recerca de censataris més solvents per tal de mantenir al mateix nivell la renda anual procedent de les pensions. Entre 1751 i 1765 el capital invertit en censals per la seu episcopal va augmentar en 31.732 lliures, un 13 % respecte a l'existent el 1746-1750. Si subdividim la sèrie en períodes de vint-i-cinc anys, tal com s'observa en la taula 1, podem comprovar que després de la guerra de Successió i fins al segon quart del segle XVIII va predominar la inversió en terres. Després, i en els setanta-cinc anys següents, l'augment del capital col·locat en censals va anar de la mà d'una desinversió neta en terres. La venda del patrimoni rústic prèviament acumulat fou particularment intensa en el primer quart del segle XIX. La fallida definitiva de la monarquia absoluta i l'entrada en escena de les reformes liberals van provocar una desinversió neta tant en terres com en censals, que es mantingué moderada fins a mitjan segle i esdevingué intensíssima amb la desamortització de Madoz, la signatura del concordat i la promulgació de la nova llei hipotecària de 1861.

TAULA 1
 INVERSIÓ EN CENSALS I TERRES DE LA SEU EPISCOPAL DE MANRESA,
 EN PERÍODES DE VINT-I-CINC ANYS (1701-1875)

<i>Anys</i>	<i>Inversió neta en la creació de nous censals (lliures)</i>	<i>Inversió neta en l'adquisició de terres (lliures)</i>
1701-1725	9.067	10.268
1726-1750	-19.492	36.836
1751-1775	31.727	-9.889
1776-1800	24.170	-2.675
1801-1825	37.794	-14.751
1826-1850	-2.695	-5.268
1851-1875	-15.187	-73.717

Equivalències: 1 lliura catalana = 20 sous, 1 sou = 0,53 rals de billó, 1 pesseta = 4 rals.

Font: elaboració pròpia a partir de FERRER, «L'Església com a institució de crèdit», p. 16-22.

Això ens posa rere la pista de la resposta a tres preguntes fonamentals sobre la crisi del vell sistema de crèdit des de l'Antic Règim i la substitució per un nou sistema hipotecari liberal: Com va evolucionar la rendibilitat de l'esmerç en la compra i explotació de la terra? Com va influir-hi l'evolució a llarg termini del tipus d'interès del censal? Quan i per què va entrar en crisi el sistema censalista?

L'ÚLTIMA REDUCCIÓ DE L'INTERÈS EL 1750

A grans trets, l'interès dels censals de la Corona d'Aragó ascendia al 7,14 % anual en el segle XIV. Va baixar al 5 % en el segle XV i va pujar novament fins al 6,67 % en el segle XVI, fins que dues disposicions reials de 1614 i 1622 el tornaren a situar al 5 %. El 1750 una altra real pragmàtica va aplicar als territoris catalanoaragonesos la rebaixa al 3 %, que la monarquia ja havia dictat als regnes de Castella l'any 1705.²⁵ Aquesta trajectòria no té res de singular. Les modificacions de la taxa d'interès pels poders públics foren moneda corrent a tots els països europeus durant l'edat moderna.²⁶

Al llarg de la seva història, el sistema de crèdit censalista va experimentar successives crisis i arranjaments, que no s'han de confondre amb la seva fallida final i que es van superar recomponent l'ajust entre l'interès del diner, el valor de la terra i la

25. E. TELLO, «La utilització del censal...», p. 48; M. PESET i V. GRAULLERA (1986), «Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià», *Recerques*, núm. 18, p. 119-121; M. ARDIT (1993), *Els homes i la terra al País Valencià (segles XVI-XVIII)*, vol. II, Barcelona, Curial, p. 187.

26. S. HOMER (1963), *A history of interest rates*, New Brunswick, Rutgers University Press; EPSTEIN, *Freedom and growth...*, p. 16-25 i 61-62.

renda o el tipus de benefici que podia obtenir-se de la seva explotació. Els economistes clàssics anglesos no dubtaven que en una situació de rendiments marginals decreixents es produiria un encariment relatiu del valor patrimonial de la terra, superior al de la renda que podia proporcionar, que feia inevitable una reducció relativa de les taxes de guany i els tipus d'interès. L'augment de l'oferta de capitals en préstec també contribuiria a reduir-ne la rendibilitat. Adam Smith va considerar la jerarquia dels tipus d'interès dels diferents països un indicador inversament proporcional al seu grau de desenvolupament i va subratllar que a final del segle XVIII el Govern holandès aconseguís finançar el deute públic amb préstecs al 2 %.²⁷

No sembla gaire congruent relacionar directament l'última rebaixa del tipus d'interès dels censals del 5 % al 3 %, realitzada el 1705 o el 1750 als diversos regnes de la monarquia espanyola, amb una crisi ja terminal del sistema hipotecari censual. Els primers símptomes clars de bloqueig i transformació del vell sistema hipotecari foren la retracció en l'oferta de censals per part de les institucions eclesiàstiques, o altres sectors socials que s'havien especialitzat fins aleshores en aquella funció, i la tendència a substituir-los per debitoris a curt termini oferts per nous agents que van irrompre en el mercat del crèdit. A la ciutat de París, la crisi definitiva del censal (*rente constituée*), i la substitució massiva per obligacions o violaris, es produí pels volts de 1780.²⁸ A les notaries del País Basc, les mateixes tendències no es detecten fins al darrer decenni del segle XVIII, i a les de Navarra, entre 1814 i 1840, no abans.²⁹

Per contra, els debitoris i les vendes a carta de gràcia ja s'empraven intensament des del segle XVII a les zones més dinàmiques d'horticultura comercial del País Valencià, molt abans de l'última reducció al 3 % de l'interès del censal.³⁰ No hauríem de cercar una explicació gaire simple en els efectes de l'última reducció monàrquica de l'interès feta el 1750, com si aquella hagués estat una mesura excepcional, única i arbitrària. Si volem entendre la història dels censals, amb tots els seus matisos i contrastos, caldrà que avaluem amb més cura el «pes» real de qualsevol tipus d'interès nominal relacionant-lo amb el tipus de benefici de l'activitat que finançava. A França, el censal va seguir ben viu fins a les vigílies de la Revolució, entre altres raons, perquè la rendi-

27. E. A. WRIGLEY (1992), *Cambio, continuidad y azar*, Barcelona, Crítica, p. 64-66; J. Y. GRENIER (1996), *L'économie d'Ancien Régime: Un monde de l'échange et de l'incertitude*, París, Albin Michel, p. 182-201.

28. HOFFMAN, POSTEL-VINAY i ROSENTHAL, *Des marchés sans prix...*, p. 71.

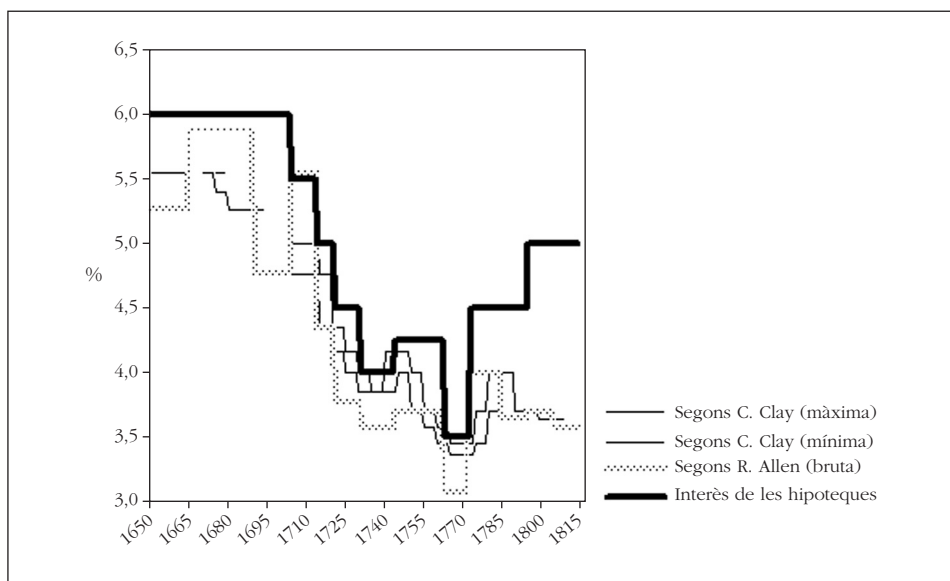
29. E. FERNÁNDEZ DE PINEDO (1985), «Del censo a la obligación: modificaciones en el crédito rural antes de la primera guerra carlista en el País Vasco», a A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU (ed.), *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. I, Barcelona, Crítica, p. 297-305; J. de la TORRE (1994), «Coyuntura económica, crédito agrícola y cambio social en Navarra, 1750-1850», *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 7, p. 109-129.

30. M. ARDIT, *Els homes i la terra del País Valencià...*, vol. II, p. 181-189; D. BERNABÉ (1985), «La formación de un patrimonio nobiliario en el seiscientos valenciano. El primer marqués de Rafal», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 5, p. 11-66; MILLÁN, *El poder de la tierra...*, p. 187.

bilitat de la terra en relació amb el seu preu va oscil·lar del 3 % al 4,5 % a la segona meitat del segle XVIII, mentre que les *rentes continuées* es mantingueren gairebé sempre al 5 %.³¹ A l'Anglaterra on Adam Smith escrivia sobre rendiments decreixents, la rendibilitat anual del sòl agrícola amb prou feines arribava al 3,5 % del seu preu d'adquisició després d'experimentar disminució al llarg del segle XVIII (figura 3). Si comprar una terra el 1650 suposava esmerçar a la Gran Bretanya l'equivalent a divuit anys de la renda que podia proporcionar, fer-ho pels volts de 1770 ja n'exigia vint-i-nou.³²

Alguns estudis sobre l'agricultura valenciana d'aquell període apunten a un procés paral·lel de deteriorament tendencial de la rendibilitat en la compra de terres,

FIGURA 3
ESTIMACIONS DE LA RENDIBILITAT DE LA TERRA
I TIPUS D'INTERÈS HIPOTECARI A LA GRAN BRITÀNIA

Font: elaboració pròpia a partir de CLAY, «The price of freehold land in the later seventeenth and eighteenth centuries», p. 174; ALLEN, «The price of freehold land and the interest rate in the seventeenth and eighteenth centuries», p. 34.

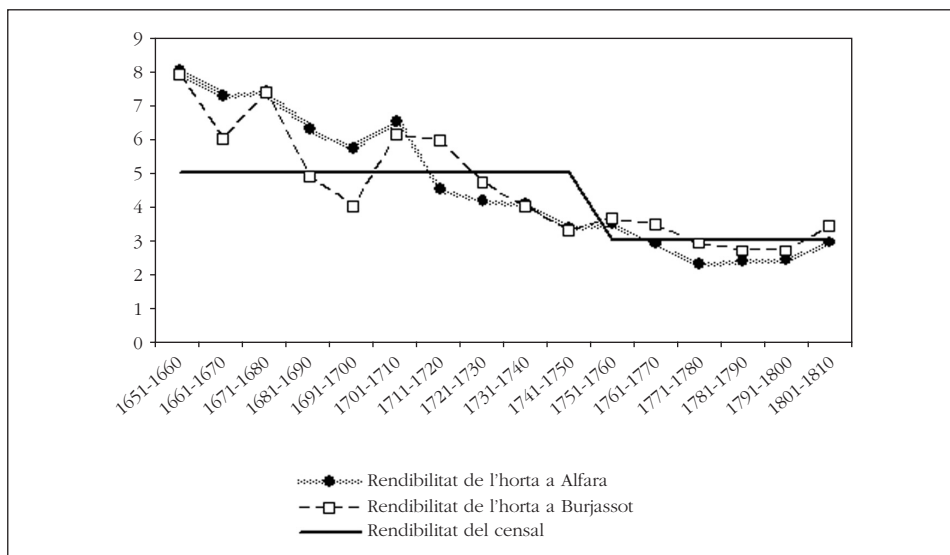
31. HOFFMAN, POSTEL-VINAY i ROSENTHAL, *Des marchés sans prix...*, p. 36 (nota núm. 26).

32. C. CLAY (1974), «The price of freehold land in the later seventeenth and eighteenth centuries», *The Economic History Review*, 2a sèrie, vol. XXVII, núm. 2, p. 173-189; R. ALLEN (1988), «The price of freehold land and the interest rate in the seventeenth and eighteenth centuries», *The Economic History Review*, 2a sèrie, vol. XLII, núm. 7, p. 33-50; OFFER (1988), «Farm tenure and land values in England, c. 1750-1950», *The Economic History Review*, vol. XLIV, núm. 1, p. 1-20; G. CLARK (1996), «The political foundations of modern economic growth: England, 1540-1800», *Journal of Interdisciplinary History*, vol. XXVI, núm. 4, p. 563-588.

degut a la saturació als principals mercats valencians de terra de regadiu on les compravendes haurien assolit un caràcter especulatiu a les acaballes del segle XVIII. La valoració com a mer actiu hauria forçat una alça del valor patrimonial del sòl per damunt de l'increment coetani dels arrendaments, que primer s'hauria manifestat a les hortes més properes a la ciutat de València i després s'hauria estès cap a les del Xúquer i el Vinalopó, fins a arribar als regadius o als olivars d'Elx i Oriola. Els preveres de l'església de Santa Maria d'Elx escrigueren el 1796 que «en los últimos tiempos por taulla de olivar se paga 100 libras y más, y al principio de siglo de treinta a cuarenta libras». Atès que els arrendaments no havien augmentat en la mateixa proporció, els capitals esmerçats en la compra d'olivars ja només rendien un 3 % o un 4 % com a màxim, mentre que a final del segle XVII o principi del segle XVIII havien proporcionat als seus propietaris un 6 % o 7 %.³³

Això és el que Fernando Andrés Robres ha pogut comprovar relacionant els preus de la terra d'unes tres-centes operacions de compravenda a les hortes d'Alfara i Burjassot, entre 1650 i 1810, amb els arrendaments obtinguts pel Col·legi Corpus Christi. Al llarg del segle XVIII, Andrés estima grosso modo que l'horta va quintuplicar el seu valor, i els secans el triplicaren, mentre que en molts casos el valor dels arrendaments només

FIGURA 4
RENDIBILITAT DE LA COMPRA I ARRENDAMENT DE TERRES
A L'HORTA DE VALÈNCIA (1651-1810)

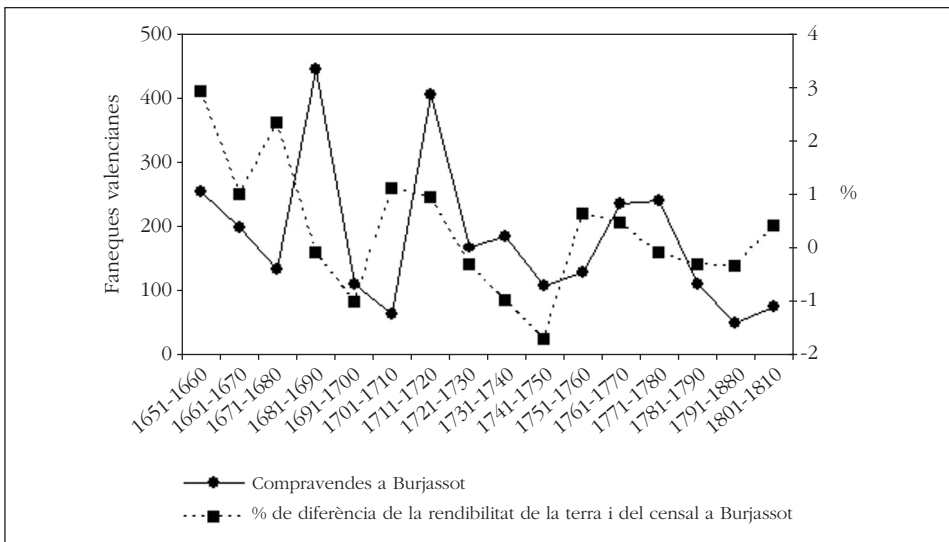
Font: elaboració pròpia a partir d'ANDRÉS ROBRES, *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano*, p. 146 i 285.

33. J. SERRANO, *De patricis a burgesos...*, p. 198 (nota núm. 41).

es va duplicar.³⁴ El resultat és prou eloqüent: fins i tot en unes terres de regadiu que tenien assegurada una renda diferencial altíssima, la rendibilitat de l'esmerç en terra va caure por sota de l'interès del censal durant les etapes en què l'encariment del valor patrimonial del sòl superava l'alça coetània dels arrendaments (figura 4).

Si aquest exemple no és excepcional, la rebaixa final de la pensió del censal del 3 % al 5 % s'hauria limitat a ajustar el tipus d'interès a l'alça pronunciada del valor de terra i la caiguda coetània de la seva rendibilitat. Això no hauria exclòs, és clar, que a les zones i els moments on el rendiment del sòl fos relativament més alt la rebaixa propiciés una certa retracció en l'oferta de censals i una intensificació del recurs als debitoris o a les vendes a carta de gràcia, tal com va succeir a les notaries de París amb la momentània reducció al 4 % de l'interès de les *rentes constituïdes* el 1766.³⁵ L'agricultura intensiva i comercial del regadiu valencià sembla un d'aquells espais on els rendiments de la terra haurien estat més alts. Però fins i tot a les hortes d'Alfara i Burjassot les onades de compravendes van estar pautades en el temps pels moments en què la seva rendibilitat superava o igualava la del censal (figura 5):

FIGURA 5
DIFERÈNCIA ENTRE LA RENDIBILITAT DE LA TERRA I EL CENSAL,
I COMPROVENDES D'HORTA (1651-1810)

Font: elaboració pròpia a partir d'ANDRÉS ROBRES, *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano*, p. 146 i 285.

34. F. ANDRÉS ROBRES (1987), *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano, 1600-1810*, València, Edicions Alfons el Magnànim, p. 296, 297 i 326.

35. POSTEL-VINAY, *La terre et l'argent...*, p. 135; HOFFMAN, POSTEL-VINAY i ROSENTHAL, *Des marchés sans prix...*, p. 67-71.

Gaspar Melchor de Jovellanos potser exagerava quan en l'*Informe sobre la Ley Agraria* clamava que a l'Espanya de 1795 no hi havia cap província «en que el precio de las tierras no sea tan enorme que su rendimiento apenas llega al uno y medio por ciento». Però no s'equivocava quan assenyalava, com a causa de la seva baixa rendibilitat, «que las tierras han llegado en España a un precio escandaloso».³⁶

LA FALLIDA DEL SISTEMA CENSALISTA A LES ACABALLES DE L'ÀNTIC RÈGIM

Si la rebaixa de l'interès nominal dels censals del 5 % al 3 % el 1750 és una pista falsa, quan i per què va començar la crisi terminal del sistema censalista al nostre país? La cronologia del canvi en les proporcions de censals i debitoris en els nous contractes escripturats sembla que suggereix una estreta relació de la crisi final del censalisme amb la fallida conjunta del sistema de rendes de tota mena, públiques i privades, de l'Àntic Règim. Ja hem vist que a París la contracció dels censals i la substitució per debitoris havia començat el 1775-1780, i al País Basc o Navarra es produí entre 1790 i la fi de les guerres napoleòniques. L'any 1800 el 45 % dels nous contractes enregistrats a l'Ofici d'Hipoteques de Barcelona encara eren censals, però el 1830 el capital escripturat amb debitoris s'havia multiplicat per quatre mentre que els préstecs censals s'havien reduït a la meitat i ja només representaven el 8 % del total (figura 6).³⁷

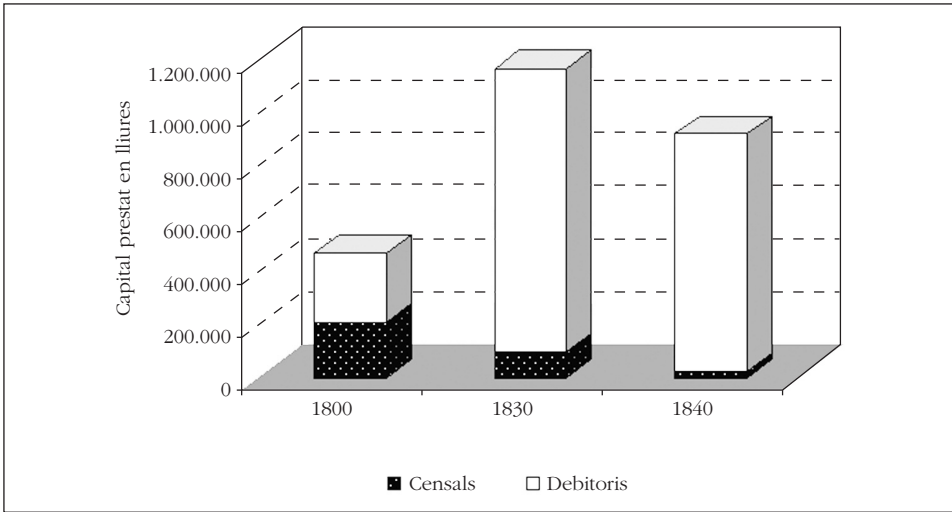
Cada cop tenim més indicis que l'expansió agrària i econòmica del segle XVIII va acabar en una crisi de caràcter general que va bloquejar les diverses formes de captació de renda, feudals i no feudals, que havien coexistit fins aleshores en el marc del vell sistema a còpia de superposar-se unes a les altres damunt les espatlles dels productors directes. L'accentuació del moviment alcista dels preus dels productes bàsics de la cistella de béns de consum —el combustible i els aliments, en primer lloc— traduïa la fi de l'expansió en el llenguatge del mercat. I, al seu torn, la inflació esmussava la capacitat de compra real de rendes fixes, com ara les pensions de censal. Un cop descomptat l'IPC, la rendibilitat real de l'esmerç censalista disminuïa d'una manera tan accentuada com ho feia, molt probablement, el mateix creixement agrari (figura 7).

En la figura 7, cada punt de la línia contínua —que és una mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici— expressa la rendibilitat mitjana real que obtindria un censalista en el següent quart de segle creant un censal aquell any. Això ho sabem ara nosaltres, és clar. L'hipotètic censalista no podia conèixer per anticipat l'evolució futura dels preus. Només podia prendre decisions a partir de l'experiència passada. La línia discontinua expressa quina havia estat la rendibilitat

36. G. de JOVELLANOS, *Informe sobre la Ley Agraria*, p. 82, 83 i 86.

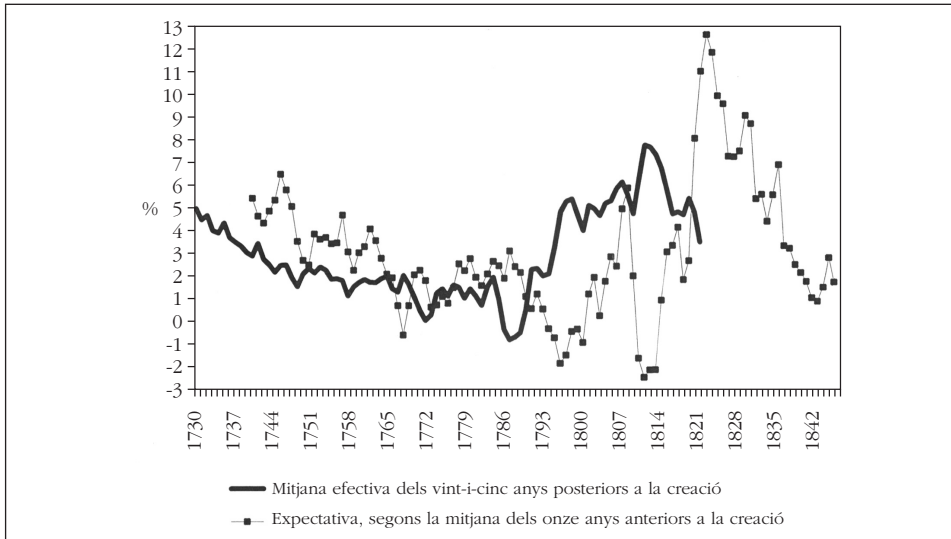
37. Lluís CASTAÑEDA (1991), «Sector financer i mercat de capitals al primer terç del segle XIX», a J. NADAL *et al.*, *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 339-349. La família Torelló d'Igualada encara va aconseguir un préstec censal al 3 % l'any 1849, però quasi tots els deutes formalitzats després de 1836 foren debitoris, vendes a carta de gràcia o altres operacions al 6 %, P. PASCUAL (2000), *Els Torelló: Una família igualadina d'advocats i propietaris*, vol. I: *Liberalisme, conservadurisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona, Fundació Vives i Casajuana, p. 100-281.

FIGURA 6
LA SUBSTITUCIÓ DE CENSALS PER DEBITORIS A BARCELONA (1800-1840)

Font: CASTAÑEDA, «Sector financer i mercat de capitals al primer terç del segle XIX», p. 342.

FIGURA 7
EVOLUCIÓ A LLARG TERMINI DE L'INTERÈS REAL DELS CENSALS A BARCELONA (1730-1844)

Font: elaboració pròpia a partir de P. NOGUÉS (2001), *Evolución del nivel de precios al consumo en Barcelona durante el período 1775-1844*, Barcelona, Treball de Recerca de la Universitat de Barcelona, p. 119-121. Per al càlcul correcte de l'interès real, vegeu A. BARCELÓ (1992), *Filosofía de la economía: Leyes, teorías y modelos*, Barcelona, Icaria, p. 152-158. Les dades d'aquest gràfic i la fórmula del càlcul són en els annexos I, II i III.

mitjana dels censals en els onze anys anteriors a cada punt de la sèrie —que és una mitjana mòbil amb l'any de referència al final— (annex III).

El resultat permet constatar tres coses: 1) l'interès real va disminuir amb la inflació de la segona meitat del segle XVIII; 2) però va mantenir-se en valors encara positius, tan esperats com efectius, fins als anys 1785-1795 en què romandria sota zero molt més temps del que havia estat habitual anteriorment: tot sembla que indica que fou aleshores quan esclatà, lògicament, una crisi general i irreversible de confiança envers el censal, i 3) tanmateix, l'interès real dels censals sobrevivents encara experimentaria una darrera i espectacular recuperació els anys de desinflació postbèlica del primer terç del segle XIX.

Tal com ho ha expressat Bartolomé Yun, el tret més decisiu de la conjuntura de final del segle XVIII «no és la tendència a la baixa de la rendibilitat de la terra per ella sola, sinó l'exhauriment progressiu i paral·lel d'altres fonts d'ingrés típiques de l'Antic Règim, com els censos consignatius [...]. Això ens revela en realitat que estem davant l'exhauriment, per la seva pròpia dinàmica, de tot un model de desenvolupament històric que desembocarà en una crisi definitiva de les relacions socials que li servien de base». ³⁸ Aquesta és també la interpretació suggerida per Ricardo Robledo en el seu estudi de la crisi del vell sistema de crèdit vista des de l'angle de la noblesa castellana: «de l'última dècada del segle XVIII en endavant el mecanisme dels censos consignatius amb un interès por sota el 3 % va deixar de ser el sistema habitual de crèdit al qual recorrien els grans senyors, i no podem aïllar aquell enduriment del mercat creditici del relaxament pagès en els seus pagaments als titulars dels drets de propietat [...]. Encara que el radicalisme dels colons valencians no sigui extensible a totes les zones, abunden els testimonis sobre vagues de delmes, censos i rendes de la terra de què eren objecte institucions eclesiàstiques o no a les comarques de l'interior. [...] Per un cop, senyors i pagesos sembla que han coincidit en una cosa: deixar de pagar les pensions de censal.» ³⁹

El sistema hipotecari censalista de l'Antic Règim no es va esfondrar tot sol, ni per obra només de les darreres intervencions de la monarquia absoluta que en va reduir el tipus d'interès. Com els delmes, l'enderrocaren amb la seva tossuda resistència a pagar els qui altrament s'haurien ensorrat sota el pes de les exigències simultànies de la renda territorial, l'interès dels censals, les detracions senyorial i una fiscalitat pública cada cop major. La legislació liberal vingué després, per recompondre l'ordre social i obrir una via de sortida a l'atzucac. ⁴⁰

38. BARTOLOMÉ YUN (1995), «Transacción mercantil y formas de transmisión de la propiedad territorial», *Hispania*, vol. LV/III, p. 879.

39. Ricardo ROBLEDO (1991), «El crédito de los privilegiados durante la crisis del Antiguo Régimen», a YUN (ed.), *Estudios sobre capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla (siglos XIX y XX)*, Salamanca, Junta de Castilla y León, p. 246, 247 i 261.

40. Enric TELLO (1992), «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del Antiguo Régimen en Cataluña», *Noticario de Historia Agraria*, núm. 4, p. 283-314; Enric TELLO (1995), «El fin de la expansión agraria en la Cataluña del siglo XVIII: factores económicos y crisis social», *Agricultura y Sociedad*, núm. 74, p. 109-157; Enric TELLO (1997), «La conflictividad social en el mundo rural catalán, del Antiguo Régimen a la revolución liberal, 1720-1833», *Historia Agraria*, núm. 13, p. 89-104.

ANNEX I

 ÍNDEX DE PREUS AL CONSUM A BARCELONA I EVOLUCIÓ
 DELS TIPUS D'INTERÈS REAL, 1730-1844

<i>Any</i>	<i>Índex ponderat de preus al consum a Barcelona (1835-1839=100)</i>	<i>IPC (variació anual de l'índex de preus al consum en %)</i>	<i>Interès real:¹ [(tipus nominal del censal - variació de l'IPC)/(1+ var. de l'IPC)]</i>	<i>Tipus nominal - variació de l'IPC²</i>	<i>Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig³</i>	<i>Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig²</i>
1729	46,87	46,87	—	—	—	—
1730	41,76	41,76	17,86	15,91	—	—
1731	40,20	40,20	9,07	8,73	—	—
1732	39,65	39,65	6,47	6,38	4,26	3,32
1733	41,66	41,66	-0,07	-0,07	3,70	2,88
1734	49,72	49,72	-12,03	-14,36	4,75	3,77
1735	45,38	45,38	15,04	13,73	4,88	3,88
1736	41,68	41,68	14,33	13,16	5,92	4,93
1737	40,86	40,86	7,11	6,97	8,91	8,39
1738	40,79	40,79	5,17	5,16	4,63	4,22
1739	41,63	41,63	2,89	2,95	3,61	3,36
1740	46,68	46,68	-6,36	-7,13	3,34	3,12
1741	44,87	44,87	9,22	8,86	4,74	4,36
1742	44,54	44,54	5,78	5,74	5,20	4,81
1743	41,70	41,70	12,15	11,38	6,57	6,33
1744	41,62	41,62	5,20	5,19	6,22	6,03
1745	43,50	43,50	0,48	0,50	6,33	6,13
1746	42,48	42,48	7,50	7,33	1,94	1,57
1747	41,96	41,96	6,31	6,23	0,10	-0,34
1748	48,84	48,84	-9,78	-11,39	0,15	-0,29
1749	53,42	53,42	-4,01	-4,38	0,36	-0,13
1750	55,69	55,69	0,72	0,75	0,44	-0,08
1751	52,83	52,83	8,57	8,13	3,72	3,47
1752	51,00	51,00	6,71	6,47	6,36	6,08
1753	49,28	49,28	6,60	6,38	7,32	7,01
1754	46,48	46,48	9,19	8,67	8,39	7,90
1755	45,36	45,36	5,53	5,40	4,99	4,24
1756	41,01	41,01	13,93	12,59	3,14	2,41
1757	47,10	47,10	-10,30	-11,83	1,06	0,42
1758	49,83	49,83	-2,65	-2,80	-0,27	-0,89

(Continua)

ANNEX I
(Continuació)

Any	Índex ponderat de preus al consum a Barcelona (1835-1839 = 100)	IPC (variació anual de l'índex de preus al consum en %)	Interès real: ¹ [(tipus nominal del censal - variació de l'IPC)/(1+ var. de l'IPC)]	Tipus nominal - variació de l'IPC ²	Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig ¹	Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig ²
1759	51,95	51,95	-1,20	-1,25	-1,20	-1,66
1760	54,10	54,10	-1,10	-1,15	1,46	1,30
1761	51,00	51,00	9,26	8,73	1,59	1,45
1762	51,01	51,01	2,99	2,99	1,63	1,49
1763	53,60	53,60	-1,97	-2,07	3,34	3,14
1764	55,76	55,76	-1,01	-1,05	-0,15	-0,43
1765	53,48	53,48	7,41	7,10	-0,80	-1,09
1766	59,96	59,96	-8,14	-9,13	0,39	0,12
1767	61,94	61,94	-0,29	-0,30	3,08	2,60
1768	61,34	61,34	4,00	3,96	1,79	1,38
1769	56,21	56,21	12,41	11,38	2,19	1,86
1770	57,33	57,33	0,97	0,99	1,52	1,14
1771	62,92	62,92	-6,14	-6,74	1,52	1,14
1772	67,27	67,27	-3,66	-3,91	-0,55	-0,72
1773	66,60	66,60	4,04	4,00	-1,60	-1,84
1774	67,23	67,23	2,03	2,05	2,62	2,19
1775	72,33	72,33	-4,26	-4,58	4,05	3,67
1776	64,80	64,80	14,98	13,42	2,53	2,11
1777	64,50	64,50	3,47	3,45	4,08	3,54
1778	68,88	68,88	-3,55	-3,79	5,63	5,14
1779	64,62	64,62	9,78	9,18	2,01	1,80
1780	64,33	64,33	3,48	3,46	1,22	1,01
1781	68,39	68,39	-3,12	-3,32	2,40	2,24
1782	70,79	70,79	-0,48	-0,50	0,85	0,81
1783	71,22	71,22	2,37	2,38	-0,66	-0,75
1784	71,92	71,92	2,00	2,02	1,74	1,59
1785	77,21	77,21	-4,05	-4,35	3,33	3,12
1786	73,03	73,03	8,89	8,41	2,98	2,77
1787	70,01	70,01	7,44	7,13	-0,47	-1,34
1788	71,65	71,65	0,65	0,66	1,12	0,30
1789	87,09	87,09	-15,26	-18,54	1,44	0,57

(Continua)

ANNEX I
(Continuació)

Any	Índex ponderat de preus al consum a Barcelona (1835-1839 = 100)	IPC (variació anual de l'índex de preus al consum en %)	Interès real: ¹ [(tipus nominal del censal - variació de l'IPC)/(1+ var. de l'IPC)]	Tipus nominal - variació de l'IPC ²	Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig ³	Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig ²
1790	86,35	86,35	3,88	3,85	-2,12	-3,24
1791	80,50	80,50	10,48	9,77	-4,25	-5,66
1792	92,51	92,51	-10,37	-11,92	-1,61	-2,38
1793	105,88	105,88	-10,01	-11,46	-4,46	-5,53
1794	111,33	111,33	-2,04	-2,14	-6,56	-7,49
1795	127,93	127,93	-10,37	-11,91	-0,42	-1,63
1796	131,78	131,78	-0,01	-0,01	3,29	2,29
1797	112,81	112,81	20,32	17,39	2,54	1,44
1798	107,04	107,04	8,55	8,12	6,25	5,39
1799	117,06	117,06	-5,82	-6,36	8,67	7,61
1800	111,43	111,43	8,20	7,81	2,96	2,28
1801	102,40	102,40	12,08	11,10	2,52	1,90
1802	114,94	114,94	-8,23	-9,24	4,07	3,56
1803	111,28	111,28	6,39	6,19	1,12	0,55
1804	112,47	112,47	1,91	1,93	2,19	1,39
1805	123,96	123,96	-6,55	-7,22	5,83	5,11
1806	108,74	108,74	17,42	15,28	0,11	-2,02
1807	101,81	101,81	10,01	9,37	-6,54	-11,81
1808	134,85	134,85	-22,23	-29,45	-8,25	-14,03
1809	202,34	202,34	-31,35	-47,05	-9,39	-14,92
1810	245,42	245,42	-15,08	-18,29	-8,95	-14,56
1811	226,27	226,27	11,72	10,80	0,59	-4,48
1812	207,73	207,73	12,19	11,19	12,83	9,66
1813	170,51	170,51	25,48	20,92	16,85	14,30
1814	135,28	135,28	29,82	23,66	14,97	12,61
1815	132,67	132,67	5,03	4,94	10,94	8,59
1816	133,53	133,53	2,33	2,35	9,66	7,71
1817	149,43	149,43	-7,96	-8,90	11,08	8,53
1818	129,26	129,26	19,07	16,50	10,30	7,78
1819	97,22	97,22	36,94	27,78	10,36	7,83
1820	99,02	99,02	1,13	1,15	12,58	10,24

(Continua)

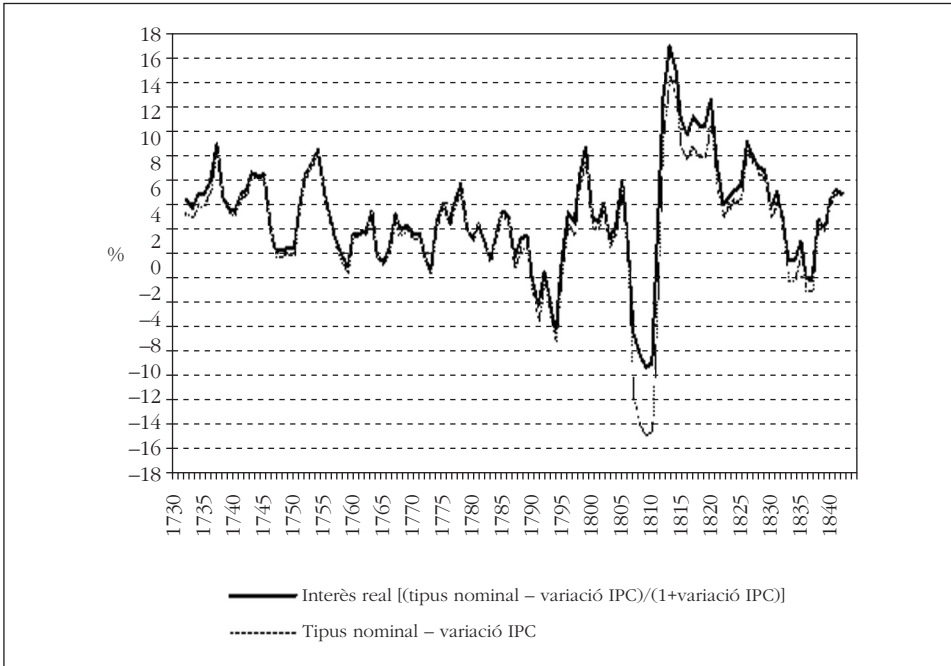
ANNEX I
(Continuació)

Any	Índex ponderat de preus al consum a Barcelona (1835-1839 = 100)	IPC (variació anual de l'índex de preus al consum en %)	Interès real: ¹ [(tipus nominal del censal - variació de l'IPC)/(1+ var. de l'IPC)]	Tipus nominal - variació de l'IPC ²	Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig ¹	Mitjana mòbil de cinc anys amb l'any de referència al mig ²
1821	99,39	99,39	2,62	2,63	7,00	4,94
1822	99,24	99,24	3,15	3,14	3,94	3,05
1823	112,13	112,13	-8,84	-9,98	4,60	3,70
1824	94,94	94,94	21,65	18,33	5,05	4,13
1825	93,65	93,65	4,42	4,36	5,42	4,48
1826	91,98	91,98	4,87	4,78	9,05	8,23
1827	90,23	90,23	4,99	4,90	7,74	7,27
1828	85,02	85,02	9,32	8,78	7,01	6,55
1829	76,08	76,08	15,10	13,51	6,68	6,23
1830	77,76	77,76	0,77	0,79	3,59	2,86
1831	77,62	77,62	3,20	3,19	4,91	3,93
1832	89,23	89,23	-10,41	-11,97	3,02	2,33
1833	79,29	79,29	15,92	14,14	-0,62	-2,18
1834	77,30	77,30	5,65	5,50	-0,62	-2,18
1835	96,46	96,46	-17,46	-21,78	0,85	-0,44
1836	96,27	96,27	3,20	3,19	-2,10	-3,03
1837	102,28	102,28	-3,05	-3,24	-2,22	-3,14
1838	104,13	104,13	1,17	1,19	2,70	2,59
1839	102,12	102,12	5,03	4,93	1,87	1,75
1840	98,15	98,15	7,16	6,89	4,49	4,28
1841	102,08	102,08	-96	-1,00	5,04	4,82
1842	95,54	95,54	10,04	9,40	4,85	4,65
1843	94,68	94,68	3,94	3,90	—	—
1844	93,69	93,69	4,09	4,04	—	—

1. Calculat amb precisió.
2. Calculat amb l'aproximació habitual.

Font: elaboració pròpia a partir de Pilar NOGUÉS (2001), *Evolució del nivel de precios al consumo en Barcelona durante el período 1775-1844*, Treball de recerca del programa de doctorat, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 119-122.

ANNEX II

EVOLUCIÓ DELS TIPUS D'INTERÈS REAL D'UN CENSAL A BARCELONA
(MITJANA MÒBIL DE CINQ ANYS AMB L'ANY BASE AL MIG, 1730-1844)

Font: elaboració pròpia a partir de l'annex I.

ANNEX III

EXPECTATIVA D'INTERÈS REAL D'UN CENSAL SEGONS LA RENDIBILITAT DELS ONZE ANYS
ANTERIORS A LA SEVA CREACIÓ I MITJANA EFECTIVA DE L'INTERÈS REAL
ELS VINT-I-CINC ANYS POSTERIORS, 1730-1844

Any	Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final ¹	Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final ²	Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici ¹	Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici ²
1730	—	—	4,96	4,45
1731	—	—	4,47	4,03
1732	—	—	4,67	4,19
1733	—	—	4,00	3,46
1734	—	—	3,89	3,35

(Continua)

ANNEX III
(Continuació)

<i>Any</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final¹</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final²</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici¹</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici²</i>
1735	—	—	4,33	3,87
1736	—	—	3,68	3,28
1737	—	—	3,48	3,10
1738	—	—	3,31	2,94
1739	—	—	3,03	2,65
1740	5,41	4,68	2,87	2,49
1741	4,62	4,03	3,42	3,06
1742	4,32	3,76	2,73	2,34
1743	4,84	4,22	2,48	2,10
1744	5,32	4,70	2,16	1,80
1745	6,46	6,05	2,45	2,05
1746	5,77	5,47	2,47	2,07
1747	5,04	4,84	1,92	1,51
1748	3,51	3,17	1,52	1,10
1749	2,67	2,30	2,07	1,72
1750	2,47	2,10	2,32	1,97
1751	3,83	3,48	2,12	1,76
1752	3,60	3,27	2,37	1,97
1753	3,68	3,33	2,24	1,85
1754	3,41	3,08	1,84	1,45
1755	3,44	3,10	1,86	1,47
1756	4,66	4,20	1,78	1,39
1757	3,04	2,46	1,10	0,75
1758	2,23	1,64	1,49	1,20
1759	3,01	2,56	1,69	1,41
1760	3,27	2,85	1,82	1,54
1761	4,05	3,58	1,70	1,41
1762	3,54	3,11	1,69	1,40
1763	2,75	2,33	1,86	1,57
1764	2,06	1,66	1,97	1,68

(Continua)

ANNEX III
(Continuació)

<i>Any</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final¹</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final²</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici¹</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici²</i>
1765	1,90	1,51	1,40	0,98
1766	0,66	0,19	1,26	0,85
1767	-0,64	-0,98	2,00	1,60
1768	0,66	0,46	1,60	1,14
1769	2,03	1,75	1,04	0,52
1770	2,23	1,95	0,46	-0,02
1771	1,77	1,44	0,01	-0,54
1772	0,60	0,29	0,25	-0,27
1773	0,69	0,38	1,21	0,59
1774	1,06	0,76	1,39	0,75
1775	0,76	0,44	1,08	0,41
1776	1,45	1,01	1,58	0,91
1777	2,50	2,16	1,46	0,82
1778	2,21	1,84	0,99	0,31
1779	2,73	2,31	1,39	0,71
1780	1,92	1,59	1,08	0,42
1781	1,55	1,20	0,67	-0,01
1782	2,06	1,77	1,50	0,74
1783	2,61	2,34	1,92	1,13
1784	2,43	2,16	0,93	-0,14
1785	1,87	1,58	-0,40	-2,11
1786	3,07	2,76	-0,84	-2,66
1787	2,38	2,19	-0,73	-2,57
1788	2,13	1,94	-0,54	-2,41
1789	1,06	0,59	0,45	-1,60
1790	0,53	0,11	2,26	0,09
1791	1,16	0,68	2,30	0,14
1792	0,50	-0,10	1,98	-0,16
1793	-0,36	-1,09	2,07	-0,04
1794	-0,76	-1,51	3,24	1,08
1795	-1,89	-2,77	4,79	2,28

(Continua)

ANNEX III
(Continuació)

<i>Any</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final¹</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final²</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici¹</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici²</i>
1796	-1,52	-2,38	5,25	2,80
1797	-0,48	-1,56	5,36	2,90
1798	-0,38	-1,47	4,67	2,33
1799	-0,97	-2,11	3,98	1,61
1800	1,17	0,29	5,08	2,60
1801	1,91	0,94	4,92	2,46
1802	0,21	-0,78	4,64	2,21
1803	1,73	0,86	5,17	2,77
1804	2,82	2,08	5,28	2,88
1805	2,41	1,62	5,81	3,34
1806	4,93	4,09	6,10	3,66
1807	5,84	4,94	5,53	3,18
1808	1,98	0,68	4,72	2,32
1809	-1,65	-4,33	6,24	4,07
1810	-2,49	-5,42	7,72	6,17
1811	-2,18	-5,14	7,63	6,03
1812	-2,17	-5,14	7,29	5,72
1813	0,90	-2,39	6,68	5,15
1814	3,03	-0,80	5,71	4,36
1815	3,31	-0,53	4,71	3,61
1816	4,12	0,34	4,80	3,69
1817	1,81	-1,86	4,67	3,55
1818	2,64	-1,21	5,39	4,29
1819	8,02	3,99	4,78	3,78
1820	10,97	8,37	3,47	2,83
1821	12,58	10,27	—	—
1822	11,80	9,58	—	—
1823	9,89	7,65	—	—
1824	9,54	7,42	—	—
1825	7,23	5,66	—	—
1826	7,22	5,65	—	—

(Continua)

ANNEX III
(Continuació)

<i>Any</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final¹</i>	<i>Mitjana mòbil d'onze anys amb l'any de referència al final²</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici¹</i>	<i>Mitjana mòbil de vint-i-cinc anys amb l'any de referència a l'inici²</i>
1827	7,46	5,88	—	—
1828	9,03	7,49	—	—
1829	8,67	7,22	—	—
1830	5,38	4,76	—	—
1831	5,57	4,95	—	—
1832	4,38	3,62	—	—
1833	5,54	4,62	—	—
1834	6,86	6,03	—	—
1835	3,31	2,38	—	—
1836	3,19	2,28	—	—
1837	2,48	1,55	—	—
1838	2,13	1,21	—	—
1839	1,74	0,86	—	—
1840	1,02	0,26	—	—
1841	0,86	0,10	—	—
1842	1,48	0,66	—	—
1843	2,79	2,10	—	—
1844	1,71	1,18	—	—

1. Calculat amb precisió.
2. Calculat amb l'aproximació habitual.

Font: elaboració pròpia a partir de l'annex I.